ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

ПОПОВ Віктор Андрійович - кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID 0000-0001-6636-2096

ПІДГОРОДЕЦЬКА Вікторія Владиславівна - студентка групи 07-23-02 факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.1.12

У статті досліджено особливості правового регулювання спадкових відносин в умовах воєнного стану в Україні. Автори акцентують увагу на проблемах, що виникають у процесі спадкування внаслідок обмеженого доступу до нотаріальних послуг, втрати правовстановлюючих документів, масової міграції населення та тимчасової окупації територій. Проаналізовано положення Цивільного кодексу України, зокрема його недостатню адаптацію до умов воєнного часу, а також нормативно-правові акти, спрямовані на спрощення процедури спадкування, у тому числі Постанову Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164. Окремо розглянуто особливості спадкування для громадян, які перебувають за кордоном, і механізми легалізації спадкових прав через консульські установи.

Автори обґрунтовують необхідність удосконалення правового регулювання спадкових відносин у період збройної агресії шляхом запровадження спрощених процедур прийняття спадщини, створення ефективних механізмів відновлення втрачених документів, а також розширення можливостей використання електронних сервісів для подачі заяв і доступу до реєстрів. Такий підхід сприятиме належному захисту прав спадкоємців, забезпеченню правової стабільності та мінімізації соціальних ризиків у надзвичайних умовах.

Ключові слова: спадкування, заповіт, воєнний стан, правовий механізм, майно, майнові права, правовий режим, спадкодавець, спадкоємець, цивільні правовідносини.

Постановка проблеми

В умовах збройної агресії росії проти України правове регулювання спадкових відносин набуває особливого значення. Військові дії, масова міграція, ризики загибелі військовослужбовців та цивільного населення створюють численні юридичні проблеми, які вимагають негайного вирішення. Знищення майна, втрата паспортів, свідоцтв про право власності чи інших важливих документів ускладнює процедуру спадкування. Виникає питання щодо адаптації спадкового права до реалій воєнного часу, забезпечення реалізації спадкових прав громадян та захисту їхнього майна. Через активні бойові дії не всі громадяни мають доступ до місцевих нотаріусів, що перешкоджає процесу спадкування. Багато українців вимушено виїхали за кордон. В умовах, коли спадкоємці можуть бути відсутніми або перебувати за кордоном, важливим є впровадження механізмів для доступу до цієї процедури.

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) детально описує та регулює процес спадкування. Книга шоста ЦК України повністю присвячена регулюванню спадкових відносин, що підкреслює важливість цього правового інституту в системі цивільного права. Проте детально цей нормативно-правовий акт не містить положень, які б регулювали спадкування в умовах воєнного стану.

Тому нам потрібно визначити, як саме відбувається процес переходу прав та

обов'язків від фізичної особи, яка померла, до інших осіб у період збройної агресії, адже традиційні правові механізми часто виявляються недостатніми для забезпечення захисту спадкових прав громадян.

Метою роботи є аналіз особливостей спадкування в умовах збройної агресії, визначення проблемних аспектів правового регулювання спадкових відносин у воєнний час та розробка рекомендацій для їхнього вдосконалення.

Аналіз наукових досліджень

В умовах сьогодення багато вітчизняних науковців досліджували цю проблематику, а саме Тімуш І. С., Ямковий В. І., Ярошевська Т. В., Воронова О. В., Кухарєв О.Є., Єфремова І. І., Демиденко В. О., Павлова В. Г. та багато інших.

Виклад основного матеріалу

Спадкування є одним із найважливіших цивільно-правових інститутів. Саме воно забезпечує правовий зв'язок між поколіннями, передаючи майнові права і обов'язки від батьків до дітей, від одного покоління до іншого. Проте, у воєнний час, коли буденні правові норми стикаються з викликами надзвичайних обставин, цей процес набуває особливого значення та складності. Водночас, спадкове право в таких умовах стає важливим механізмом забезпечення правової визначеності та соціальної справедливості.

Загальновідомо, що спадкування в Україні здійснюється як за законом, так і за заповітом, не винятком є введення воєнного стану. Однак у сучасних реаліях з'являються певні особливості, зважаючи на ситуацію в країні. У контексті війни багато правових процесів, включно зі спадкуванням, зазнають певних змін і адаптацій. Особливо варто звернути увагу на це явище на тимчасово окупованих територіях, прифронтових територіях або на лінії бойового зіткнення.

Воєнний стан був введений на території України Указом Президента України №64/2022 від 24 лютого 2022 року[1]. Отже, уже тривалий час ми адаптуємося до викликів, які війна поставила перед суспільством, економікою та правовою системою. Ця ситуація змушує знайти нові підходи для врегулювання питання спадкування, адже навіть у надзвичайних обставинах необхідно забезпечувати права громадян та підтримувати правопорядок.

Спадкування є важливим інститутом цивільного права, що регулює перехід майнових прав і обов'язків від спадкодавця до його спадкоємців. У військовий час питання спадкування стикається з низкою особливостей, які стосуються діяльності нотаріусів. Однією з головних проблем є обмежений доступ до нотаріальних послуг у регіонах, що перебувають під тимчасовою окупацією або в зоні активних бойових дій. ЦК України регламентує, що спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою [2]. Важливим аспектом є те, що місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. На жаль, в умовах сьогодення, деякі з територій України мають статус тимчасово окупованих, тому уряд частково полегшив процедуру спадкування. Тобто сьогодні, в умовах воєнного стану, спадкоємці можуть звернутися до будь-якого нотаріуса України. Це стосується і тих осіб, що перебувають на територіях, де ведуться активні бойові дії. Слід підкреслити, що документи, видані на території, яка тимчасово знаходиться під окупацією держави-агресора, не визнаються та не мають юридичної сили в Україні. Згідно з положеннями постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», нотаріусам та посадовим особам органів місцевого самоврядування, чиї робочі місця знаходяться на територіях, тимчасово окупованих російською федерацією, або на територіях, де ведуться чи велися бойові дії, відповідно до переліку, затвердженого Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, забороняється здійснювати нотаріальні дії, якщо для таких територій не визначено дату завершення тимчасової окупації [3]. Щоб отримати спадщину після смерті спадкодавця, який проживав на тимчасово окупованій території, спадкоєм-

цям необхідно зареєструвати факт смерті у встановленому порядку. Це можна зробити, звернувшись до відділу державної реєстрації актів цивільного стану, а в разі потреби – через суд [4].

У разі, якщо місце відкриття спадщини знаходиться в населеному пункті, де органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють свої повноваження частково, на території активних бойових дій або тимчасово окупованій території, для яких не визначено дату завершення бойових дій чи тимчасової окупації, а також дату повного відновлення повноважень органів державної влади, заяви, що стосуються спадщини (зокрема, про прийняття спадщини, відмову від неї, відмову від заповідального відказу, вимоги кредиторів, охорону спадкового майна, згоду бути виконавцем заповіту тощо), а також питання, пов'язані зі спільним майном подружжя в межах спадкової справи, подаються нотаріусу незалежно від місця відкриття спадщини [2].

Однак, під час війни виникають і специфічні проблеми, що ускладнюють процес спадкування. Наприклад, можливе фізичне знищення або втрата документів, які підтверджують право власності на спадкове майно. З огляду на це, на законодавчому рівні можуть бути запроваджені зміни, спрямовані на спрощення процедури отримання свідоцтва про право на спадщину. Відповідно до ст. 1296 ЦК України спадкоємець може отримати свідоцтво про право на спадщину[2]. Свідоцтво є правовстановлюючим документом спадкоємця, що підтверджує його право власності на отримане ним у спадщину майно. Коли спадщину приймають кілька спадкоємців, свідоцтво про право на спадщину видається кожному спадкоємцю, із вказівкою імені та частки спадкоємця [5, с. 140]. Варто зазначити, що відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця самого права на спадщину. Однак, якщо до складу спадкового майна входить майно, що підлягає державній реєстрації, виникає необхідність отримати таке свідоцтво.

Окрім цього, обмежений доступ до нотаріусів в окремих регіонах значно збільшує строки звернення до нотаріальних органів, що вимагає запровадження більш гнучких механізмів регулювання термінів прийняття спадщини. На практиці трапляються випадки, коли спадкоємці, чиї спадкові справи були відкриті на територіях, де тривають бойові дії, не можуть отримати свідоцтва через втрату або знищення відповідних документів. Ця проблема потребує вирішення шляхом відновлення втрачених спадкових справ [6, с. 146]. Відновлення втрачених спадкових справ в умовах війни є дуже складною, але надзвичайно важливою процедурою, особливо для громадян, які втратили доступ до документів через руйнування чи переїзд під час бойових дій. Втрата документів, що підтверджують право власності або права на спадщину, ускладнює доступ спадкоємців до їхнього майна та реалізації своїх суб'єктивних прав, що може призвести до соціальної нестабільності та фінансових втрат.

Процес відновлення спадкових справ може відбуватися як за зверненням спадкоємців, так і через державні органи. Нотаріуси, зазвичай, зберігають оригінали документів, проте в умовах війни багато нотаріальних контор можуть бути зруйновані або тимчасово недоступні. Законодавство передбачає, що у випадках втрати спадкових документів спадкоємці мають право звернутися до інших нотаріусів або судів із заявою про відновлення справи. Якщо відновити документи не вдалося, можна подати позов до суду для підтвердження права на спадщину. Суд може визнати ваше право на підставі інших доказів і свідчень.

Актуальним залишається питання електронних документів. Електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа. Тобто з моменту накладення електронного цифрового підпису, який ідентифікує особу та підтверджує, що саме ця особа за власною волею підписала цей документ, електронний документ набуває

такої ж юридичної сили, як і підписаний власноруч паперовий екземпляр. Однак, електронний документ не може бути застосований як оригінал свідоцтва про право на спадщину [9]. На сучасному етапі також можна замовити витяг про державну реєстрацію смерті з порталу Дія (державний мобільний застосунок, вебпортал і бренд цифрової держави в Україні), що значно спрощує процес отримання цього документу.

В умовах воєнного часу, за відсутності доступу до Спадкового реєстру, нотаріус заводить спадкову справу без використання цього реєстру та перевіряє наявність заведеної спадкової справи, спадкового договору, заповіту протягом 5 робочих днів з дня відновлення такого доступу. Якщо за результатами перевірки відомостей Спадкового реєстру буде встановлено наявність раніше заведеної спадкової справи, заведена без використання Спадкового реєстру спадкова справа передається до нотаріуса, яким раніше заведено спадкову справу. У разі, якщо факт існування спадкової справи не підтверджено, проводиться її реєстрація у Спадковому реєстрі. Слід наголосити, що видача свідоцтв про право на спадщину у справі, яка була заведена без внесення до Спадкового реєстру, дозволяється лише після її реєстрації. [8, с. 315].

Багато громадян нашої держави вимушено перебувають за кордоном, але варто розуміти, що вони в жодному разі не обмежуються у своїх правах на території України. Якщо стосовно них на теренах нашої держави відкрилася спадщина, то вони можуть звернутися до посольства/консульства України в державі їх перебування та засвідчити свій підпис на заяві про прийняття спадщини. Також засвідчити заяву про прийняття спадщини можливо в іноземного нотаріуса із подальшим проставленням апостилю (або консульської легалізації) на такому документі [9]. Правове регулювання спадкування нерухомого майна здійснюється відповідно до законодавства тієї держави, на території якої це майно розташоване, тоді як спадкування майна, що підлягає державній реєстрації в Україні, регулюється виключно положеннями національного законодавства. Водночас спадкоємець, який не має можливості особисто прибути до нотаріуса та подати заяву про прийняття спадщини, може надіслати відповідну заяву, оформлену належним чином. Важлива деталь, що справжність підпису на таких заявах має бути нотаріально засвідченою [10].

Відповідно до Постанови КМУ від 28 лютого 2022 року, нотаріуси протягом трьох робочих днів після отримання посвідчених довіреностей, заповіту, зобов'язані забезпечити їх реєстрацію (облік), внести відомості про них до Єдиного реєстру довіреностей або Спадкового реєстру, зберігати ці документи та передати їх на зберігання до відповідного державного нотаріального архіву протягом трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану [3].

Важливим є те, що в умовах воєнного стану довіреності, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, управління і розпорядження цінними паперами, корпоративними правами, та заповіти військовослужбовців Збройних сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також працівників правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави, можуть посвідчуватися командиром (начальником) цих формувань (органів) або іншою уповноваженою таким командиром (начальником) особою з подальшим надсиланням таких заповітів, довіреностей через Генеральний штаб Збройних сил, Міністерство оборони, відповідний правоохоронний (спеціальний) або інший орган до Міністерства юстиції або його територіального органу для забезпечення їх реєстрації нотаріусами в Єдиному реєстрі довіреностей, Спадковому реєстрі. Начальник табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених може посвідчувати заповіт військовополоненого [3]. Усі ці дії мають відбуватися згідно із постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 «Про порядок

посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених» [11].

Висновок

Отже, особливості спадкування за законом і за заповітом у воєнний час характеризуються значними викликами, пов'язаними з доступом до правових процедур, забезпеченням прав спадкоємців і захистом майнових інтересів громадян. В умовах війни виникає необхідність у спрощенні окремих процедур, особливо щодо оформлення спадщини та збереження спадкового майна. Законодавчі органи та правозахисні інституції повинні продовжувати працювати над адаптацією норм спадкового права до нових реалій для захисту громадян, навіть у найважчі часи.

В умовах збройної агресії правове регулювання спадкових відносин в Україні є важливою складовою забезпечення правової стабільності та соціальної справедливості. Війна вимагає від держави і суспільства адаптації правових механізмів до реалій, де значна частина населення втратила доступ до нотаріальних послуг, документів чи навіть майна. Розробка та залучення спрощених процедур для оформлення спадщини, впровадження цифрових інструментів, створення гнучких механізмів щодо строків прийняття спадщини та відновлення втрачених документів є нагальною потребою.

Важливо також забезпечити доступність процедур для громадян, які перебувають за кордоном, і створити чіткі механізми для захисту прав спадкоємців у тимчасово окупованих або зонах активних бойових дій. Законодавчі ініціативи, такі як можливість звернення до будь-якого нотаріуса в межах України чи закордонних консульських установ, свідчать про прагнення уряду адаптувати правову систему до викликів воєнного часу, гарантуючи кожному рівний доступ до цієї процедури. Важливо вдосконалювати цей механізм для кращого функціонування цього цивільно-правового інституту.

Особливості спадкування у воєнний час демонструють важливість адаптації правових механізмів до надзвичайних обставин. Збройна агресія росії проти України внесла суттєві зміни в процес спадкування, акцентуючи увагу на необхідності спрощення процедур, забезпечення доступу до нотаріальних послуг та захисту прав спадкоємців навіть у складних умовах. Законодавчі зміни мають бути спрямовані на спрощення процедури оформлення спадщини, включаючи можливість звернення до будь-якого нотаріуса, навіть за межами території постійного проживання спадкодавця. У надзвичайних умовах важливо впроваджувати інструменти для відновлення втрачених документів, цифрові сервіси для подачі заяв, а також механізми легалізації дій, вчинених за кордоном. Забезпечення прав спадкоємців, які перебувають за кордоном, вимагає активної роботи консульських установ та впровадження уніфікованих процедур взаємодії між державними органами України та інших країн.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. № 40-44. С. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

3. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3449-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3449-20

5. Воронова О. Особливості спадкування під час воєнного стану. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів.* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 лют. 2023 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 604 с. С. 138–140.

6. Тімуш І. С., Коваль І.В. Особливості спадкування в умовах воєнного стану в

Україні. *Юридичний вісник*. 2023. № 4(69). С. 144-150

7. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text

8. Ямковий В. І. Особливості спадкування в умовах воєнного стану. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах окупації українських територій*: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. 30 вересня 2022 року. Кривий Ріг: ДонДУВС, 2022. 321 с. С. 314–319.

9. Сібірцева О. Які особливості спадкування під час воєнного стану. Ліга Закон. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/215154_yak-osoblivost-spadkuvannya-pd-chas-vonnogo-stanu

10. Південно-східне міжрегіональне управління міністерства юстиції: зміни у процесі спадкування під час воєнного стану. URL: https://www.sumyjust.gov.ua/novini/zminy-u-proczesi-spadkuvannya-pid-chas-voyennogo-stanu/

11. Про порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.1994 р. № 419. Дата оновлення: 29.10.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-94-%D0%BF

SUMMARY

The article examines the peculiarities of legal regulation of inheritance relations under martial law in Ukraine. The authors focus on the problems arising in the process of inheritance due to limited access to notary services, loss of title documents, mass migration of the population and temporary occupation of territories. The author analyzes the provisions of the Civil Code of Ukraine, in particular its insufficient adaptation to wartime conditions, as well as the legal acts aimed at simplifying the inheritance procedure, in particular Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 164 of February 28, 2022. The author also discusses the peculiarities of inheritance for citizens abroad and the mechanisms for legalizing inheritance rights through consular offices.

The authors substantiate the need to improve the legal regulation of inheritance relations during the armed conflict by introducing simplified procedures for accepting inheritance, creating effective mechanisms for restoring lost documents, and expanding the use of electronic services for filing applications and accessing registers. This approach will help to ensure proper protection of heirs' rights, legal stability and minimize social risks in an emergency.

Key words: inheritance, will, martial law, legal mechanism, property, property rights, legal regime, testator, heir, civil legal relations.